

Abdulah Šarčević

**INTER/KULTURALNA FILOZOFIJA:
FILOZOFIJA KARLA JASPERSA**

**INTER/CULTURAL PHILOSOPHY:
THE PHILOSOPHY OF KARL JASPERS**

Jaspersova 2008. godina

Mogućnost nove zbilje i logika raščovječenja

Filozofija uma kao svjetska filozofija
Ka postevropskoj filozofiji budućnosti

*Jaspers Jahr 2008/“Wahrheit ist, was uns verbindet“¹
Karl Jaspers/Svjetska filozofija kao
inter/kulturalna filozofija
Put „od kraja evropske filozofije u nadolazeću
svjetsku filozofiju“
Jaspersova ideja o svjetskoj filozofiji i
problem jedinstva mišljenja
Karl Theodor Jaspers (1883-1969)*

I. Filozofija uma kao svjetska filozofija

Karl Jaspers (23. 2. 1883 – 26. 2. 1969)

¹ Jaspersova 2008. godina/“Istina je ono što nas povezuje“. U Njemačkoj, u Oldenburgu, u gradu u kojem se rodio Karl Jaspers, organizirana je Jaspers Jahr 2008. „Wahrheit ist, was uns verbindet“, uz sudjelovanje eminentnih mislilaca u simpoziju sve do sredine jula. Od Azije, prije svega Japana, Sjedinjenih Američkih Država, Latinske Amerike, do Evrope, svuda se nalaze Jaspers centri ili Jaspersova društva.

Sažetak

Kako je moguće naći put „od kraja evropske filozofije do nadolazeće svjetske filozofije“? Jaspers je davno uvidio mogućnost postevropske filozofije budućnosti u liku svjetske ili interkulturalne filozofije. Nama je danas nepojmljiva ova mogućnost koja u jednoj svojevrsnoj dramaturgiji uma otvara svim kulturama zajednički život u zajedničkom prostoru mišljenja.

Karl Theodor Jaspers je jedan od najznačajnijih filozofa u 20. stoljeću. Bio je psihijatar, filozof, politički mislilac, kritičar totalitarnog sistema, pervertirane povijesti i ideologije, nacizma i komunizma. Njegova filozofija, kao i filozofija Karla Popera, i u 21. stoljeću je iznimno značajna: u kritici nihilističkih i iracionalističkih stremljenja, fetišiziranja znanosti i tehnike. U središtu je ideja o formama života u kojima se pokazuje istinitost ideje o slobodi i odgovornosti, o toleranciji i pluralizmu, o sposobnosti da se umno egzistira. Dovoljno je reći da s umom izbjegavamo i totalizirajuće figure mišljenja i djelovanja, i pustoš relativizma, indiferentnog prema pitanjima morala. Jaspersov liberalno-prosvjetiteljski način mišljenja, njegov pojam filozofske vjere, šifarskog pisma i transcendencije, promišljanje budućnosti čovjeka u znanstveno-tehničkom razdoblju, ideja svijeta i jedinstva mišljenja osvjetljava najznačajnija pitanja suvremenosti. Ona je u znaku očuvanja slobode i uma, istine u vremenu koja nije odijeljena od ljudskog bića; ona je „istina na putu“, odluka da se stvara i sačuva sloboda, ono što je za Jaspersa „bezuvjatnost egzistencijalne odluke“.

Izgnani smo kao ljudi ako egzistencijalno ne osmislimo ta pitanja sada već u post/evropskoj, svjetskoj filozofiji. Želimo opuštenu opažanje i argumentiranje, s onu stranu agonije ne samo evropske civilizacije, drame napretka od novovjekovlja do suvremenosti. Angažirani mislioci ne proriču rat civilizacija, kultura i religija; u ova prijelomna vremena ne unosimo teoriju o propasti koja ima svoje posredne i neposredne pomagače u elektronskom imperijalizmu, u carstvu medija. I ovaj pisac govori „u ime onog trenutka koji on interpretira“, koji svakako nije fantazmagorična ideja, ili zavodljiva fatamorgana.

Već od 1954. godine Karl Theodor Jaspers za ovog pisca nije ono destruktivno opijajuće u „monizmu građanskog uma“ koji u doba teatralizacije slobode i istine odgovara „infantilnim porivima“. I u formi sjećanja na filozofske susrete sa ovim misliocem još od 1954. godine u Skoplju, Sarajevu, Zagrebu, Beogradu nastojim misliti fašizam, neofašizam, kružno kretanje totalitarnog svijeta, misliti dvoznačnost drame napretka, s onu stranu sadizma i mazohizma, „masovno uzbuđujućeg“, introniziranja potrošnog dobra. Prisjećam se Theodora Wiesengrunda Adorna čije je djelo bilo kontrapunkt Jaspersovoj filozofiji. Ono što im je isto – različito je: „Ono novo u svom kolektivnom obličju, od koga nešto odaje već žurnalistička crta kod Baudelairea, kao i Wagnerovi zaglušni doboši, jeste ustvari vanjski život, iskuhan u stimulirajuće i osakaćujuće opojno sredstvo: nisu zaludu Poe, Baudelaire i Wagner bili teško bolesni karakteri“ (Adorno).

Ključne riječi: *filozofija egzistencije, svjetska filozofija, istina i ljudskost, samooblikovanje čovjeka i duh vremena, sloboda i um, mir, kritika moderne i pervertiranja uma, „patologija uma“, „konfiscirana sloboda“, beskonačna otvorenost i fetiš gospodarenja, pojam katastrofe, finis hominis*

Summary

How is one to find one's way from “the end of European philosophy to the global philosophy to come?” Long ago, Jaspers perceived the possibility of a post-European philosophy of the future in the shape of a global or intercultural philosophy. For us today, this possibility is inconceivable, opening up for all cultures, in a kind of dramaturgy of the mind, a shared life in a common domain of thought.

Karl Theodor Jaspers is one of the most important philosophers of the 20th century. He was a psychiatrist, philosopher and political thinker, a critic of the totalitarian system, of the perversion of history and ideology, of Nazism and communism. His philosophy, like that of Karl Popper, is of the greatest interest in the 21st century in the critique of nihilistic and irrationalist aspirations,

and of the fetishization of science and technology. Central to this is the idea of forms of life in which the truth of the idea of freedom and responsibility, of tolerance and pluralism, of the ability to live wisely, manifests itself. It is sufficient to say that with wisdom we avoid both the totalizing figure of thought and action and the wastelands of relativism, indifferent to questions of morality. Jaspers' liberal, Enlightenment mode of thought, his concept of philosophical belief, of code-script and transcendence, his reflections on the future of humankind in an age of science and technology, the idea of the world and uniformity of thought, shed light on the most important issues of our time. His thinking is characterized by the preservation of freedom and the intellect, of truth in time that is not detached from the human being; it is "navigations in truth," the decision that freedom is to be created and preserved, which for Jaspers is "the unconditionality of existential decision."

We are exiled as humans if we fail to make sense existentially of these issues now, in post-European, global philosophy. We want relaxed observation and argument, beyond the death-throes of civilization – not only European – and of the drama of the march from modernity to our own times. Committed thinkers are not prophesying a clash of civilizations, cultures and religions; in these times of watershed, we are not proposing the theory of decline assisted, directly and indirectly, by electronic imperialism and media empires. This writer is speaking "in the name of the moment he is interpreting," which is by no means a phantasmagorical idea or seductive mirage.

Since 1954, Karl Theodor Jaspers has not been, for this author, the destructive intoxicant in the "monism of the bourgeois mind" of which the concomitant, in an age of the theatricalization of freedom and truth, are "infantile urges." As I recall philosophical encounters with this thinker back in 1954, in Skoplje, Sarajevo, Zagreb and Belgrade, I try to think of fascism, neo-fascism, the totalitarian world that merely goes round in circles, to think of the ambiguity of the drama of progress, from beyond sadism and masochism, beyond the "massively exciting," the enthronement of consumer goods. I am reminded of Theodor Wiesengrund Adorno, whose work was in counterpoint to Jaspers' philosophy. That which

is the same to them – is different: “Newness in collective form, of which there was already a hint in Baudelaire’s journalistic streak, as in Wagner’s drumbeating, is in fact a stimulating and paralyzing narcotic extract. . . not for nothing were Poe, Baudelaire and Wagner addictive types.” (Adorno).

Key words: *philosophy of existence, world philosophy, truth and humanity, human self-shaping and the spirit of the times, freedom and the mind, peace, critique of modernism and the perversion of the mind, pathology of the mind, confiscated peace, infinite openness and the fetish of management, the notion of catastrophe, finis hominis*

Univerzalna filozofska predaja i kritika moderne

Kako je moguće naći put „od kraja evropske filozofije do nadolazeće svjetske filozofije“? Jaspers je davno uvidio mogućnost postevropske filozofije budućnosti u liku svjetske ili interkulturalne filozofije. Nama je danas nepojmljiva ova mogućnost koja u jednoj svojevrsnoj dramaturgiji uma otvara svim kulturama zajednički život u zajedničkom prostoru mišljenja.

Karl Theodor Jaspers jedan je od najznačajnijih filozofa u 20. stoljeću. Bio je psihijatar, filozof, politički mislilac, kritičar totalitarnog sistema, pervertirane povijesti i ideologije, nacizma i komunizma. Njegova filozofija, kao i filozofija Karla Popera, i u 21. stoljeću je iznimno značajna u kritici nihilističkih i iracionalističkih stremljenja, fetišiziranja znanosti i tehnike. U središtu je ideja o formama života u kojima se pokazuje istinitost ideje o slobodi i odgovornosti, o toleranciji i pluralizmu, o sposobnosti da se umno egzistira. Dovoljno je reći da s umom izbjegavamo i totalizirajuće figure mišljenja i djelovanja, i pustoš relativizma, indiferentnog prema pitanjima morala. Jaspersov liberalno-prosvjetiteljski način mišljenja, njegov pojam filozofske vjere, šifarskog pisma i transcendencije, promišljanje budućnosti čovjeka u znanstvenotehničkom razdoblju, ideja svijeta i jedinstva mišljenja osvjetljava najznačajnija pitanja suvremenosti. Ona je u znaku očuvanja

slobode i uma, istine u vremenu koja nije odijeljena od ljudskog bića; ona je „istina na putu“, odluka da se stvara i sačuva sloboda, ono što je za Jaspersa „bezučnost egzistencijalne odluke“.

Iznani smo kao ljudi ako egzistencijalno ne osmislimo ta pitanja sada već u postevropskoj, svjetskoj filozofiji. Želimo opušteno opažanje i argumentiranje, s onu stranu agonije ne samo evropske civilizacije, drame napretka od novovjekovlja do suvremenosti. Angažirani mislioci ne proriču rat civilizacija, kultura i religija; u ova prijelomna vremena ne unosimo teoriju o propasti koja ima svoje posredne i neposredne pomagače u elektronskom imperijalizmu, u carstvu medija. I ovaj pisac govori „u ime onog trenutka koji on interpretira“, koji svakako nije fantazmagorična ideja, ili zavodljiva fatamorgana.

Već od 1954. godine Karl Theodor Jaspers za ovog pisca nije ono destruktivno opijajuće u „monizmu građanskog uma“ koji u doba teatralizacije slobode i istine odgovara „infantilnim porivima“. I u formi sjećanja na filozofske susrete s ovim misliocem još od 1954. godine u Skoplju, Sarajevu, Zagrebu, Beogradu nastojim misliti fašizam, neofašizam, kružno kretanje totalitarnog svijeta, misliti dvoznačnost drame napretka, s onu stranu sadizma i mazohizma, „masovno uzbuđujućeg“, introniziranja potrošnog dobra. Prisjećam se Theodora Wiesengrunda Adorna, čije je djelo bilo kontrapunkt Jaspersovoj filozofiji. Ono što im je isto – različito je: „Ono novo u svom kolektivnom obličju, od koga nešto odaje već žurnalistička crta kod Baudelairea, kao i Wagnerovi zaglušni doboši, jeste ustvari vanjski život, iskuhan u stimulirajuće i osakaćujuće opojno sredstvo: nisu zaludu Poe, Baudelaire i Wagner bili teško bolesni karakteri“ (Adorno).

II

Proučavanje pojma *znanosti* u Jaspersovoj filozofiji, o kome sam već govorio, zaista pretpostavlja analizu i svojevrsne filozofije slobode ili filozofije uma. Ono je također pokazalo kako je ona, usprkos svim razlikama i oprekama, skrito usklađena s velikom filozofskom predajom, posebno njemačkog klasičnog idealizma, isticanjem pojma slobode, uma i transcendencije.

Ovdje se susrećemo s jednim filozofsko-egzistencijalnim tumačenjem uma koje je metafora ili sinonim za samooblikovanje čovjeka. U tom smislu jasno nam je zbog čega pojam uma ima toliki značaj za Karla Jaspersa.

Iz ove rekonstrukcije jasno je da je Jaspers um oslobodio fetišizma prosvjetiteljstva, filozofije svijesti. On nadilazi ono što je moguće misliti, predmetnost psihologije ili sociologije, ono što može biti predmetnost pojedinačnih znanosti, što je na ovaj ili onaj način raspoloživo. Na tome i počiva njegova fascinacija. Ali i opasnost da se um izopači u prazno spekulativno mišljenje. Jaspersova filozofija postavlja, dakle, um kao ono obuhvatno koje je iznad instrumentalne racionalnosti, razuma i njegovih odnosa između cilja i sredstva. Jednostavno rečeno: umsko mišljenje se ne pojavljuje u formi logičke konzekvence stavova, sistema dokaza i postupka argumentiranja. Sve to on, dakako, pretpostavlja. Inače bi obrat mišljenja u um okončao u padu u iracionalno.

Između zbilje čovjeka koji misli, koji je misleća egzistencija, i otkrivanja u iskonu/pratemelju postoji dijalektički identitet, um, zapravo. Samo on predstavlja naše vodstvo predmetnim i planifikabilnim mišljenjem. Ne da bi pobuđivao nadu kako on jedino može vladati i potčinjavati. Naprotiv, um je iznad fetiša gospodarenja i vitalnog procesa, zakona rada i modernog pogona. Kao beskonačna otvorenost, i za ono što je dato u našem objektiviranju, u onome što možemo spoznati i savladati, u području relevantne znanstvene spoznaje, um je sinonim za samooblikovanje čovjeka, za njegovo slobodno ophođenje s najbližim i najudaljenijim.

Dakle, kao *otvorenost* u *iskonu* – um je uvjet svakog dobra.² Njega prati sloboda, uvijek drukčija, autonomija ljudskog opstanka, s jedne strane, i sjena procesa negacije svake zatvorenosti u pragmatiku moći, u entuzijazam vitaliteta, svakog mitologiziranja znanstvene spoznaje, s druge strane. Um karakterizira jedna dvosmislenost ili paradoks: on je otvoren za svaku produktivnu umjetnost života, za porast životnog; i time je sposoban da očuva slobodu.

² K. Jaspers, ABuZ, S. 286.

Ali se mora također uputiti prema odluci “u povijesnoj konkretnosti trenutka i time se vezuje”.³

Za razliku od Horkheimera i Adorna, Jaspers um ne razumijeva kao društvenu kategoriju. On ga razlikuje i od duha koji je svagda stvaralački, s onu stranu dobra i zla. Jaspers govori o razlikovanjima u pojmu stvaralačkog duha. Ono što je ispravno to je ispravno, jedan dobar stih je zaista dobar, lijepa slika je lijepa slika itd. Sve je to neosporno. Ali je samo tada neistinito kada bi u njima trebalo iskazati apsolutno. Ukratko, tačnost u modernim znanostima, mogućnost njihove verifikabilnosti, čudesni kvalitet u stihovima i djelima, snaga izražaja i fantazija, sve su te forme istinite samo ako su uklopljene u obuhvatno, u “otkrivanje vječitog u šiframa, u egzistenciju čovjeka, u spas njegove duše”.⁴

Dakle, trebamo imati na umu da je duhu imanentna i opasnost da se zatvori u sebe, u svoj nevidljivi narcizam. Umjetnost i pjesništvo čuvaju sebe, svoj odvojeni svijet, jer im je to znak slobode. No, tek radost u duhovnom, koja se događa unutar uma i njegovih moći, jest sam moment istine. Tek kao medij egzistencijalne istine što se njemu nadaje i predaje, duh stječe svoju vlastitu supstanciju. Upravo zbog toga sam duh kao takav još nije um. Njihovo poistovjećivanje može biti kobna zabluda, koja prikriva već dogođenu korupciju u sistemu ljudskog opstanka.

Kao što se može očekivati, Jaspersova filozofija posvjedočuje razliku i jedinstvo duha i uma. Um pripada čovjeku kao čovjeku; raspoloženje uma, dakako, nije urođeno; ono se ne može svesti na sumu jasnih misaonih akata, na strategiju poimanja i argumentiranja. To znači da je on istinski izazov svakom zatvaranju, koje je izvor zla, da se pojavljuje u mirnoj, neprekidnoj i strpljivoj borbi. Kada mislimo pošteno, strpljivo, lišeni samoljublja i svakog egocentrizma.

Naravno, genijalnost ne pripada svima, ona nije jednako raspoređena. Pripada samo malom broju ljudi: ona je dostojna čuđenja, izvor bogatstva našeg života; ona otkriva tajne svijeta i ljudske egzistencije, stvara slike, oblike, simbole, ispunjava našu fantaziju na nepredvidljiv način. Ali i oni koji su sazdana da stvore nešto dostojno čuđenja mogu se sjediniti sa umom; kao što su to učinili

³ Ibidem, S. 314.

⁴ Ibidem, S. 315.

Platon, Shakespeare, Goethe i drugi velikani. Tada genije stvara “visoki jezik uma”, koji nas može osloboditi straha koji širi teror neslobode i gospodarenja. U njemu nema one skrovite korupcije i pokvarenosti, kojima je izgubljen za mišljenje i istinsku filozofsku refleksiju. Zbog toga je taj *visoki jezik* jedini medij kojim sam um – umsko mišljenje, umska istina – u svakom čovjeku dospijeva k sebi samome.

Međutim, to razmišljanje bilo je izraženo u jednom idealizmu uma, onog uma koji prisvaja razum i znanost, koji je ono spasonosno za svakog čovjeka. U umu nalazimo ono što je potrebno iskusiti: neophodni uvjet za oblikovanje i razvitak naših vlastitih mogućnosti. Ovdje je moguće također otkriti da je genije, koji “u sebi samom nije vodeća moć uma”,⁵ dvosmislena pojava. Ono što on stvara može biti jedinstveno i nezamjenljivo, ali i užasno, nečovječna opčinjenost. Dakako, Jaspers poriče da je um stvar genija; da zajednički opstanak čovjeka na Zemlji počiva na stalnom pojavljivanju genija, duhovnog, političkog, znanstvenog itd. Kada bi to bilo tačno, naš današnji opstanak bio bi beznadan. To je značajan uvid idealizma uma, koji ne bi trebao biti izgubljen iz suvremenog mišljenja.

U stanovitom smislu, nada postoji: jer je um u svakom čovjeku; jer ono što sam um može, praktički um, zapravo, to se može prenijeti na svakog čovjeka. Čovjek svoju sreću nalazi s onu stranu mitologije “zdravog ljudskog razuma”, koji je ono što je premalo za egzistenciju, koji je “slijep kako za najveće zlo tako i za najviše dobro”.⁶ Zapravo, kult “zdravog ljudskog razuma”, koji se očituje i u modernom i svuda agresivnom govoru o političkom “realizmu”, koji zahtijeva da se orijentiramo u činjeničnom/postojećem, ali je u savezu s ravnodušnošću spram stvari, sa spremnošću da se previdi i propusti ono natpolitičko o čemu se istinski radi o politici, taj kult odražava i opravdava bespomoćnost čovjeka, njegove diobe, potisnutih frustracija.

Dakako, premda je Jaspers odbio mogućnost diobe razuma i uma, ideju života, svijeta života u kome bi proizvodnja bila proiz-

⁵ Ibidem, S. 316.

⁶ Ibidem, S. 341.

vodnja za profit a ne za žive,⁷ ideju one politike koja isključuje um i umsko mišljenje, a politiku svodi na osvajanje i potvrđivanje moći putem sile, također je odbio ukidanje njihove diferencije, koje je izvor strahote u modernom ljudskom svijetu. Pretvaranje politike u apsolut, u još jedinog opstojećeg “boga” koji nije zatajio, u fetiš ljudske zbilje (i u smislu Napoleonovog stava: *Politika je sudbina*), protjeruje ono što Jaspers naziva natpolitičkim, a ono je samo već ljudska realnost.⁸

Jaspersova kritika moderne prihvata um kao što isključuje ukletost, cijeli nasilni proces napretka i racionaliziranja, čija je tehnika sastavni dio. S tim procesom raste anonimnost i ujedno prikriveno raščovječenje. Međutim, sami procesi racionaliziranja i tehnike, ma koliko bili neophodni, ne mogu biti osnova života. Oni su samo sredstvo, sustav proizvodnih snaga, koji se, po Marxu, izopačuje u fetišu kapitala. Drugim riječima, iz drugog izvora/temelja dolazi ono što tehnici i racionaliziranju daje mjeru i smisao. “Temeljno događanje” – nije nasilni napredak, racionaliziranje, tehnika, proces istraživanja; ono je tek u onom izvornom: u ljudskoj slobodi.⁹

Analiza Jaspersove filozofije egzistencije ne bi trebala zanemariti misao o nasilnoj tehnici na svakom stupnju; o tome da tehnika koju čovjek proizvodi ugrožava njegovo biće u cjelini, ali posredstvom njegovim, a ne po sebi. Ne samo da povijesna događanja dovode na vidjelo ono neočekivano; ona dovode strahote, razaranja, ali i ono što je spasonosno. U modernom dobu, u kome je čovjek stekao sposobnost da uništi čovječanstvo i sav život na Zemlji, a ne samo pojedine države i narode, valja iznova definirati ono što se u filozofskoj tradiciji, posebno u tradiciji prosvjetiteljstva, naziva umom. Um koji Jaspers zahtijeva jest, naime, čisti fantom ako on svoje tijelo nema u realistici, u moralu, pravu, u institucijama. To znači da se on ne smije zaboraviti u razumskom svijetu tehničke civilizacije, koja već samu sebe dovodi do moći Ništa, do apsolutne negacije.

⁷ Th. Adorno, *Negative Dialektik*, S. 191 (166).

⁸ K. Jaspers, op. cit., S. 343.

⁹ Ibidem, S. 264.

Ma koliko opravdan bio Jaspersov zahtjev za umom, za slobodom ljudskog uma, za modernom “revolucijom načina mišljenja”, nije jasno kako se on može iskazati u okvirima iracionalnosti društvenog poretka i iskorjenjivanja pravog filozofskog zadatka da se umski misli, da se opiše zbilja uma, koja zahtijeva “spoznaju razuma”, jer se mora znati ono što jest da bi se moglo znati šta čovjek hoće.¹⁰ A kako je prvi znak umnosti dokidanje svake nasilne vladavine, ono najdragocjenije, spoznaja, moral mogu se pervertirati u besmisao ako nisu posredovani umom,¹¹ tako i Jaspers karakteristike uma vidi u oslobođenju, a time i u velikoj odvažnosti, u tome da se konačno ne vezuje za čvrste zakone, predmete, čine, misaone figure ili sheme, u kojima se zaista utjelovljuje. Omjeravanje svega umom samim ukazuje na neraskidivost uma i spoznaje, morala, prava. Bez njega oni su mrtvi, potpuno otuđeni: pervertiraju se u doktrinarno, u ono što je lišeno ljudskosti i ljubavi, u mitsku prinudu i u funkcionalno.¹²

III

Očito, Jaspers je smatrao da je sasvim dostatno očekivati ono spasonosno. No jedna od najvećih zasluga Karla Jaspersa je da je on razbio prosvjetiteljski mit o umu; da on podrazumijeva nepristajanje da se negdje kod spoznatljivog smiri, kod identiteta subjekta i objekta. Iza sveg njegovog govora o umu i egzistenciji skrivala se ideja da je um *odvažnost* neproračunljivog, zapravo *istinski ljudskog*. Ovdje je, unutar suvremene filozofije egzistencije, možda najjasnije i najradikalnije, Jaspers nagovijestio jedan *egzistencijalni* pojam *uma* i umske istine, ukorijenjen u svagdašnjem životu, u unutaršnjoj sazdanosti umnog čovjeka, u životu onog zajedničkog sa samooslanjanjem na drugog, u onome što ne postiže nikakav dogovor ili konvencija; ukorijenjen u proizvođenje poredaka, zakona, institucija. Ovdje um ima presudnu ulogu: samo njegovim posredstvom sve institucije stječu svoj smisao i, dakako, otkrivaju svoju granicu.

¹⁰ K. Jaspers, AuZM, S. 255.

¹¹ Ibidem, S. 254.

¹² Ibidem.

Naglasak na *praxisu uma* u skladu je s Jaspersovim odbacivanjem totalitarnog mišljenja i sistema, sa uvidom u tehničke i političke opasnosti za slobodu svih ljudi na Zemlji. No, *praxis uma* pretpostavlja i ujedno polučuje sreću mira. U ovom pogledu, misli o miru, o tome da je čista fikcija pomisliti da je moguć vanjski mir bez unutarnjeg čovjekovog mira, bez slobode, neprestano naglašavaju da je stanje svijeta ugroženo do mogućnosti totalne katastrofe, da je, stoga, svjetski mir jedini spas.¹³ Stav da je potreban prvo mir a potom sloboda predstavlja obmanu ili samoobmanu suvremenog čovjeka. Tačno poznavanje historije pruža dokaz da kratkotrajni vanjski mir, koji počiva na ovom ili onom slučaju, na despotiji, lukavoj operaciji, na strahu svih sudionika, i nije pouzdani mir u čovjekovoj biti.¹⁴

Ovome problemu Jaspers se uvijek iznova vraća. Stoga je i postavio zahtjev da se mir postigne ne pomoću ugovora i pravnih poredaka, nego samo djelotvornošću preokreta samog čovjeka. Pretpostavljajući da je takav preokret čovjeka još uvijek moguć, Jaspers misli da granična situacija suvremenog ljudskog opstanka, koji je u znaku epohalnog procesa zla, nesreće, koja je prastara, ali se umjesto dosadašnjeg “partikularnog” razaranja pojavljuje kao totalna katastrofa čovječanstva, zahtijeva, ustvari, dvoje: ophođenje sa nasilnim poretkom, u podređivanju, čisto političko, realističkim nazvano mišljenje “pukog razuma”, ono koje seže samo do prednjeg plana a ne do zbilje presudnih motiva djelovanja, samoozbiljenja, ili pak čovjekovo samopotvrđivanje, koje se ne može tehnički ili instrumentalno zahvatiti i upotrebljavati.

Iako najsuvremenija temeljna situacija nasilja, ona koja očajnički reproducira mit institucija, mitsku predstavu o moći/nasilju kao optimumu ljudske produktivnosti, koja podupire sistem kao subjekt u ovladavanju prirodom i čovjekom (u smislu tradicije Kritičke teorije), iako ona zahtijeva orijentiranje spram moguće sile političke borbe¹⁵ (koja nema zajedničko s fizičkom borbom), moralnu praksu, žrtvovanje čovjeka i naroda u “odvažnosti života”, u “odvažnosti

¹³ K. Jaspers, *Wahrheit, Freiheit und Friede*. München, 1958, S. 12.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ K. Jaspers, *AuZM*, S. 253.

borbe za slobodu” protiv nasilja i nadmoći, ona ujedno zahtijeva i medij racionalnosti. Bez njega je misleće razumijevanje osakaćeno i lišeno smisla. Nada da bi medij racionalnosti mogao dobiti svoj smisao nadovezuje se na mogućnost i neophodnost ostvarenja drukčijeg novog mišljenja. To ne znači ništa drugo nego da u njemu nalazimo utočište, osvjedochenje o našim vlastitim porivima i motivima, ono toliko potrebno unutarnje ustrojstvo koje danas, čini se, prelazi u bajku.

Razumijevanje suvremene temeljne situacije ljudskog opstanka jest ono što potiče Jaspersa da se pita o porijeklu mitologizacije sile kao moći, sustajanja moralnog, o pretvaranju humanuma u ideologiju i demagogiju, iza čega se kriju svakovrsni interesi: blokovski, kulturno-metafizički, ideološko-religijski, nacionalno-tradicijski, regionalni itd. No, čovječanstvo već desetljećima živi u situaciji, koju želi osvijestiti, u kojoj sama povijest dopijeva ne samo kao nekoć u bitno duhovnu, nego u zbiljsku krizu. Iz nje proizlazi totalna katastrofa, propast čovječanstva ili nova zbilja samog čovječanstva.¹⁶ Svojevrna je ukletost to što nikada nećemo moći saznati u kojoj je mjeri to realna opasnost, a u kojoj pak bezrazložni strah. Postavka o katastrofi, o njezinoj istinitosti, moguća je samo u sferi teorije/imaginacije, u dijalektici mogućnosti kao mogućnosti. Jer realnost katastrofe/smrti nije samo kraj ovog ili onog lika duhovne produkcije, umjetnosti, religije i filozofije; ona je kraj svih krajeva, smrt samog pojma smrti; njezino iskustvo je kraj svakom iskustvu ako je ono vezano uz našu vlastitu egzistenciju, našu sposobnost opažanja i umovanja, odnosno čovjekovanja.

Realnost katastrofe bila bi, dakle, apsolutna znanost na loš način: kraj povijesti, ljudske avanture s njezinom aurom; bila bi suvisli odgovor na pitanje o sazdanosti i ukletosti funkcioniranja ljudskog, onoga što proizvodi slobodu i preokreće u neslobodu (Adorno),¹⁷ u raščovječenje, koje je – u Marxovom smislu – već danas do totalnosti “razvijeni robni karakter radne snage” (Adorno); prije toga čovječanstvo je upoznalo autoritarnu državu, totalitarizam, potpunu kontrolu ne samo javnih djelatnosti nego i slobode volje,

¹⁶ Ibidem, S. 252.

¹⁷ Th. Adorno, *Negative Dialektik*, S. 257 (naš prijevod: str. 218).

slobodnog vremena, rasonode, najintimnijih sfera života, interiorizaciju duha potlačivanja, svih normi represivnog sistema. Ono je, dakle, upoznao smrt ljudskog, lukavu porugu pojmu slobode i uma.

Kod Jaspersa je, međutim, jasno da je čovječanstvo stavljeno u pitanje; stoga se bit čovjeka mora u cjelini zahvatiti i dospjeti do odgovora u činu i mišljenju.¹⁸ Daleko od svake rezignacije, Jaspersova misao odbija svaki aprioristički determinizam. Historijskom kauzalnošću nije utemeljen ni sretni kraj niti totalna katastrofa. Ako i odbacuje glupu ideju da je katastrofa neizbježna, ona ne propušta da se suoči s njezinom mogućnošću. Dobro se čuva da ne zapadne u vjerovanje u nepromjenljivost suvremene datosti i njegove reprodukcije u nama. Čini se da je ona opreka reprodukciji datog kao ideologije.

Jaspersova filozofija ima na umu to da je čovjek danas suočen s mogućnošću vlastite katastrofe i smrću svog univerzuma, s prestankom svoje egzistencije,¹⁹ ili pak s mogućnošću da trijumfira nad smrtnom opasnošću, da nešto nauči o posljedicama svojih iluzija neposredno pred 1914. ili 1941. godinu, naprimjer,²⁰ da nešto nauči o tome kamo vodi obilje i institucionaliziranje moralne i političke neodgovornosti, da uznastojimo oko istinskog pojavljivanja, promišljanja i oblikovanja potpuno drugog i drukčijeg svijeta, čije su šanse u načelu beskonačne. Jer, usprkos tome što je kriza današnjeg doba planetarna, budućnost, koja je postala vodeća uzrečica, u svom dvosmislenom pojmu, kao vrsta konzervativne i ideološke utopije, ali i kao istine, budućnost također zavisi od nas samih.

Jaspersovo djelo transcendirira i u forme iskustva modernog vremena, pa ga današnji svijet ne zadovoljava. Još nismo dospjeli u novu zbilju. Nismo shvatili da se i borba potpuno promijenila, promijenila je svoj karakter i pojam, zbog tehničke zbilje, koja nosi u sebi prinudu napredovanja, logiku raščovječenja i raskorjenjivanja. S Jaspersovim potvrđivanjem uma, natpolitičke zbilje moralnosti, onoga što je ponad prinude napretka i prakse u funkcionalnom

¹⁸ K. Jaspers, op. cit., S. 252.

¹⁹ K. Jaspers, Die Philosophie in der Welt, Universitas, heft 1/1965, 1. 1965, S.1-9.

²⁰ Ibidem.

uopće, dolazi do izražaja misao da je borba moguća bez sile i nasilja, nevojnički. On pokušava govoriti o umu, o praksi filozofije koja je odlučna u svom mišljenju, uvjerljiva za sve ljude, zahvaljujući prije svega onima koji je iskazuju. Takva filozofija mogla bi biti dostojna vjere, “činilac spasa”.²¹ “Samo ona može promijeniti način mišljenja”.²² Konačno, ona je to time što ne dopušta da nas nešto zaslijepi i zavara; time što je suočena s krizom današnjeg doba, s mogućom katastrofom. Zato osjećamo da je ona promišljenost koja odbija misao da se nešto zbiljski može završiti, način da se, usprkos svemu, očuva dostojanstvo čovjeka, povjerenje u iskon bića i stvari.

IV

Um, napredak i čovječnost

Izvjesno je kako Jaspersov pojam filozofije uključuje vjeru u onu zajednicu ljudi koja pretpostavlja um i istinu, *sposobnost* i *slobodnu volju* da se suočimo s ukletostima prošlosti i sadašnjosti, s neizvjesnostima svega onoga što nam dolazi. On uključuje, međutim, suočavanje s raznim vidovima propadanja, koje ne bi trebalo pretvarati u ideologije. No, u propadanju nije sve pusto i ništavno. Stoga je filozofija također sposobnost da govorimo u šiframa: “izvor, iz koga su proistekli kosmos, zemlja, život, čovjek i povijest, ima mogućnosti koje su nam nedostupne”.²³ Oduvijek je u njemu iskustvo sustajanja koje se ne može svesti na iskustvo patnje ili ukletosti u Marxovom i Adornovom smislu, koja je “ekvivalent fetiškog karaktera robe” (Adorno),²⁴ pretvaranje onoga što je samoproizvedeno u nešto po sebi, “čega se sopstvo ne može osloboditi”.

Budući da u umu prestaje ono nasilno, pa i nasilnost znanosti, “prava kalkilirajućeg mišljenja”; budući da u umu postaje jasno

²¹ K. Jaspers, *Die Philosophie in der Welt*, S. 8.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*, S. 9.

²⁴ Th. Adorno, *Negative Dialektik*, S. 336/37 (prijevod: str. 282).

da je potrebno diskvalificirati onaj stav po kojem je “moralno djelovanje umno i tamo gdje je podlost u prednosti”;²⁵ budući da su moral, pravo već sam um, jer se um može ozbiljiti samo u njima, a ne kao puki um, on posvjedočuje da “nijedna misao koja se može ostvariti, nijedno znanje, ništa tjelesno shvatljivo, nijedna šifra koju smo upravo spominjali, ne dopijeva dotle”.²⁶ Ono što je bio mit znanja potrebno je prozreti i kritički analizirati. Imamo veoma fragmentarnu sliku onog što se događa, ali i onog što je proteklo, naprimjer protekle patnje pojedinaca i naroda. Mi ne znamo ništa o planu i cilju cjeline, kao što je to vjerovao Hegel. Jaspers misli da se mi ponašamo kao da on postoji.

Jedna znamenita Jaspersova postavka može objasniti o čemu je riječ. U svom sporu s pozitivizmom, scijentizmom, sa svakovrsnim idealizmom, Jaspers nije bio sklon toliko čovjekolikoj težnji da iz svagda određenih perspektiva i okolnosti spoznaje stvara definitivnu sliku i sud: ovo je istina, vječita istina. Čovjek može spoznavati, štaviše, on treba da spoznaje. To je, zacijelo, njegov vlastiti put, ali nije jedini. On se danas manifestira u procesu napretka ili racionaliziranja, u procesu napretka tehnike i znanosti. U svemu onome što predstavlja novi realitet njegovih mogućnosti opstanka. No, to što čovjek proizvodi u procesu napretka tehnike može se na identičan način prenositi, ponavljati i unedogled proširivati kod svih stanovnika zemlje.

Ovim stavovima je sasvim očito ležalo u osnovi mišljenje da je sve drugo što je čovjek stvorio svagda jedinstveno, neponovljivo, istinski povijesno, stvar raskrivanja bitka u čovjeku. Stoga je velika zabluda misli napretka prenositi iz područja kojima zaista pripadaju na druga područja duha ili povijesti u cjelini. Za Jaspersa je jasno: ko kaže Da ljudskom opstanku, ko misli da je on čovjek, ko zna da čovjek nije već ono što može i što treba biti, da je njegova vlastita bit, štaviše, ona prava šansa o čijem ishodištu djelomice on sam odlučuje, taj, veli Jaspers, mora spoznati i to da je put racionaliziranja i tehnike neizbježan. Dakako, čovjek je danas pomoću tehnike proizveo jednu svjetsku situaciju ispunjenu ne samo nadom koja

²⁵ M. Horkheimer/Th. Adorno, *Dialektik der Aufklärung*, S. 92 (str. 97).

²⁶ K. Jaspers, *op. cit.*, S. 9.

leži u graditeljskom oblikovanju okoline nego i strahom od totalnog razaranja svega živog²⁷ na zemlji. Područje tehnike, tehničkog vladanja prirodnim silama, područje “administrativne, opredmećujuće znanosti” (Horkheimer/Adorno), koje se ne može svesti na “proces totalnog razaranja”, čiju moć čovjek nije mogao izračunati i predvidjeti, nisu samo sustavi sredstava. Oni su danas i načini prakse života.

No, spasonosnu riječ ne možemo čuti na liniji običnog znanstvenog mišljenja. U njemu se ne postavljaju ona prava pitanja koja zahtijevaju svoj odgovor u politici i filozofskoj praksi života. Tražiti tu spasonosnu riječ značilo bi zapasti u jednu novu ukletost, u moderno znanstveno sujevjerje koje vjeruje da se život može utemeljiti na znanosti i upravljati njome. Za Jaspersa je političko i filozofsko mišljenje ono koje pripada svakom čovjeku, čovjeku kao čovjeku, i niko ga nije lišen. On je, za razliku od nekih mislilaca 20. stoljeća, bio daleko osjetljiviji na ukleti i pogubni karakter duha današnjeg vremena. On je pokazao šta znači to da se filozofija čini nepotrebnom i suvišnom, da se pojavljuje kao petrefakt iz davno proteklih vremena, koji se sve više udaljava – do konačnog iščeznuća.

Nasuprot fetišu birokratije, totalnog i totalizirajućeg znanja, intrigantske i čovjeka nedostojne borbe; nasuprot totalitarnom sistemu u kome je filozofija javno dovedena do kraja, u kome je ona ozloglašena za ispražnjeni posao, filozofija je praksa života i mišljenja kojom se čovjek osvjedočuje o onome što jest i što hoće, kojom zahvata svoj smisao i iz iskona/izvora dolazi k sebi.²⁸ To znači da je zadatak filozofije, kako veli Jaspers, da svojim načinom mišljenja, koji se bitno razlikuje od mišljenja u fizici, tehnici, znanosti uopće, osnaži snagu unutarnjeg otpora totalitarnom mišljenju, koje postupaju prema pretpostavci da ono sve zna o povijesti, njezinom toku, ciljevima, o prirodnim procesima.

Istodobno, Jaspers je ukazao na to da se na osnovi ovog totalnog i totalizirajućeg znanja povijest može planirati ili racionalizirati. No, što je najgore, praksa tobožnjeg totalnog znanja, “administrativne znanosti”, koja zahvaća cjelinu, predstavlja filozofiju u jednom

²⁷ K. Jaspers, AuZM, S. 259.

²⁸ Ibidem, 265.

izopačenom smislu. Čovjek tada misli sa “logičko-dijalektičkim intenzitetom u formalnim konzekvencama, ali nekritički”.²⁹ S druge strane, njega ne pogađa samo zbilja; on ga ne može opovrći; on ne objašnjava “pretpostavku svoje vlastite vjere, naprimjer vjere u nadolazeći spas, u ovo potpuno neodređeno, za čije ostvarenje je laž još kao nužno pojmjeni činilac”.³⁰

Ovdje se Jaspers usredotočuje na kritiku fetišskog ili “magičnog procesa dijalektičke povijesti”. U današnje doba on je još izraženiji u pretvaranju znanosti u dogmu, koja svagda vodi diobi ljudi, raščovječenju, onom fanatizmu koji nije dostatno promišljen i analiziran, ali je podjednako opasan kako za istinsku znanost tako i za filozofiju.³¹ To je ona ukletost, izopačenost koja poprima formu opće moći, moći kao sile raspolaganja svim sredstvima. Ona je opreka svijetu slobode, zajedničkoj volji koja je usmjerena prema komunikacijskom životu, životnom iskustvu koje počiva na sporazumijevanju, suspenziji prisile.³²

Kao i predstavnici kritičke teorije, Jaspers danasve želi dokazati da je um jedina alternativa za prisilu, za moguću katastrofu. No on nije samo obuhvatno, već je obuhvatno obuhvatnog. U slobodi umskog mišljenja otkrivamo krizu svijeta moderne, krizu mišljenja i ljudskog opstanka u cjelini. Mi živimo u “drugom aksijalnom dobu”, sudbonosnom i svudprisutnom; ono je označeno materijalnim jedinstvom svijeta, posredovanjem znanosti i tehnike, koje ujedno donosi nove mogućnosti čovječnosti i opasnosti.

Za Jaspersa presudno pitanje nije samo ono koje je Toynbee (1889-1975) sebi postavljao (šta će biti s dvadesetim stoljećem s obzirom na to da je bila dvadeset i jedna civilizacija). To je drukčije i važnije pitanje: Šta će biti od čovjeka? I za njega je potpuno nezvjesno hoće li sudba poprimiti oblik katastrofe ili oslobođenja odnosno umske slobode. Kao mislilac krize, on postavlja pitanje o mogućnosti jedinstva čovječanstva, o nadilaženju krize kao

²⁹ K. Jaspers, *Philosophie und Welt*, München, 1958, S. 11.

³⁰ *Ibidem*

³¹ Usp. Golo Mann, *Freiheit und Sozialwissenschaft*, u: Karl Jaspers – *Philosophen des 20. Jahrhunderts*, Stuttgart, 1957, S. 545.

³² Usp. Hannah Arendt, *The Human Condition*, 1958; *Elemente und Ursprünge totaler Herrschaft* (1955); *Über die Revolution* (1963).

svjetske situacije. O njoj je pisao u povijesnofilozofskom djelu “Duhovna situacija vremena”, a potom u spisu “O porijeklu i cilju povijesti”. Kriza – to je ono što se očituje u čovjekovoj moći koja razara samu sebe, nemogućnost opstanka zajednice svih naroda u svijetu, umske politike koja bi se odnosila na pitanja ljudskog opstanka, a ne na pitanje vjere. To je – sasvim izvjesno – prikriveni teror institucionalizirane sile, potpuna nemoć i nesloboda pojedinaca, povlačenje u apsolutnu skrovitost najintimnijeg,³³ rađanje nepovjerenja ne samo prema drugom čovjeku nego i prema sebi samome, napredovanje u očaju; to je nastajanje sumnje u javnost, u javnu riječ i javnu istinu, ako je čovjek sam otkriva bez jezičke komunikacije s drugim.

Izraz krize današnjeg doba – to je i ono što je danas i primijećeno i nije dostatno primijećeno: da pojedinac i ono što je najapsurdnije drži za istinito, dobro ili lijepo; na to ga prisiljava nadmoćna okolina, ma kako se ona zvala: svjetski ili nacionalni duh, prirodni proces povijesti, sugestivna i rafinirana prinuda proizvodnje dobiti ili profita itd. Po nauku o čovjeku, čiji je izvor sama kriza svijeta, filozofija je prinuđena da govori o slobodnoj znanosti, o slobodnoj umjetnosti, o slobodnoj filozofiji, koja je, zapravo, filozofija prakse uma. Ovakav stav jasno pokazuje da je filozofija opreka svakom cinizmu, cinizmu tržišta, proizvodnje profita, cinizmu propagande jednodimenzionalne javnosti.

V

Pustinja onog što tlači čovjeka, što jača osjećaj njegove bespomoćnosti, još uvijek raste. Potiskuje se pojedinac sa djelovanjem svoga vlastitog čina. Cinizam nefilozofije se produbljuje i širi do neprovidnosti. Prakticira se lažljivost koja i istinu koristi zarad publiciteta laži. Usto, njoj je potreban i razum, ali da bi um učinila ništavnim i fiktivnim. Njoj je potrebna sloboda da bi svima uskratila slobodu. Ta pritvornost, sposobnost pretvaranja, i sam jezik izopačuje, određuje, čini ga neistinitim ako on govori bez istinosnog saopćavanja i komuniciranja. Jeziku se oduzima biće,

³³ K. Jaspers, Die Aufgabe der Philosophie in der Gegenwart, u PhW, S. 12.

njegova duša: istina, sloboda, mišljenje. Oduzima mu se sposobnost da mobilizira ono što je potisnuto i izgnano, mogućnost novog početka, neprinudna intersubjektivnost.

Slijepo za ono protuumsko, za slobodu koja u savezu sa totalitarnim osporava samu sebe, izopačuje svoju istinu, ima svoju osnovu ne samo u protekloj povijesti, u filozofiji koja kazuje da “se protekla nepravda ne može više ispraviti”, da se “patnje prošlih pokoljenja ne mogu ničim ublažiti”,³⁴ u čemu se, opet, posvjedočuje kritički pesimizam, koji ne odustaje da misli na čovjekove patnje u prošlosti ili sadašnjosti. “Tuga koju sadrži materijalizam odnosi se na protekla zbivanja” (M. Horkheimer).³⁵ Ono sljepilo za temeljnu sazdanost svijeta moderne ima svoju osnovu u samoredukciji modernog čovjeka.

Naša zbiljska egzistencija pretpostavlja onaj um koji osvjetljava i pokreće, koji pretpostavlja promjenu načina mišljenja i samog čovjeka. On zahtijeva da težimo znanosti, svakom mogućem znanju, onome po čemu je život dostojan da se živi i promišlja. A to znači, prije svega, da čovjek dospijeva u dubinu, u transcendentni temelj svih stvari. U tom smislu je i jedinstvo čovječanstva u biti tajna – kao što je to: porijeklo čovjeka, nastanak kosmosa, života itd. Dakako, i jezik je tajna ljudskog opstanka. Pitanje o porijeklu, nastanku jezika, ne može naći svoj odgovor, kao i pitanje o nastanku čovjeka; iako su i jezik i postanak čovjeka predmetom mnogih znanosti, čija se realnost opisuje u svim dostupnim pojavama.³⁶ Iako to pitanje svagda vodi posebnim otkrićima, koja bez njega ne bi bila pronađena. No, pojam tajne pruža Jaspersu bitni kriterij za razlikovanje objektivnog znanja o transcenciji pomoću “svijesti uopće” i čovjeka kao egzistencije koja sebe osvjetljava samo u komunikaciji sa drugim egzistencijama.³⁷

Ali to govori da se tajna, s kojom Jaspersova filozofija opstaje i pada (Golo Mann),³⁸ odnosi na ljudski bitak, a ne na transcenden-

³⁴ Usp. Max Horkheimer, *Materialismus und Metaphysik*, S. 47 (prijevod: *Kritička teorija I*, Zagreb, str. 54/55).

³⁵ *Ibidem*

³⁶ K. Jaspers, *Notizen zu Martin Heidegger*, München/Zürich, 1978, S. 249.

³⁷ *Ibidem*, S. 247.

³⁸ Golo Mann, *Freiheit und Sozialwissenschaft*, u: K. Jaspers, S. 552.

ciju.³⁹ Prema tome, zlokobna je volja koja nastoji da transcendenciju spozna kao jednu sazdanost/strukturu. Moglo bi se reći da je ona dostupna samo u onom povijesno konkretnom egzistencije, u pojedinačnoj egzistenciji i svagda u komunikaciji egzistencija. Svođenje transcendencije na formu općosti, na kategorijalno, na “kategorijalno apsolutiziranje” (u Hegela, naprimjer), na sliku svijeta, na ovu ili onu predmetnost, pokazuje premoć onoga što osporava samu transcendenciju.

Da li treba odbaciti misao o transcendenciji, koja nije predmetnost ili obilje njezinih načina opstanka? Pitanje je dakako neizbježno. Mada Jaspers, bolje no ma ko drugi, ističe obilje u načinima obuhvatnog, kao što su opstanak, svijest uopće i duh, koji stječu jezik u subjekt-objekt-rascjepu, kod njega ipak zapažamo kritiku fetiša objektivnog mišljenja, metafizike koja opće promišlja kao kategorije, objektivnost kao pojavu, “svijet” kao predmet znanja i orijentiranja. Metafizika se historijski – i danas još uvijek – omeđuje, prije svega, na narod, državu, a potom želi biti univerzalna. Ako se pak opće/kategorijalno prizna kao metafizički istinito, ne samo zbog svoje hipostaze u ono što je apsolutno/iskonsko, individuum, propada kao pojedinac i egzistencija, propada u slučaj i pozornicu za igru narodnog duha, državne volje itd.

U tom “egzistencijalističkom” pojmu transcendencije uvodi se razlika spram svakog objektivizma, spram objektivnosti kao apsolutne i posljednje.⁴⁰ Time se uvodi etika egzistencije: u istini, u sposobnosti za istinito i istinsko, u vjernosti slobodi, slobodi dospijevanja u dubinu transcendencije, koja nije predmet svijesti, slika ili stvar nekog tvrđenja ili poricanja. Istaknut ću samo ono što mi se čini kao nezaobilazna dimenzija pitanja o kome raspravljam: mi ne možemo misliti a da ne govorimo. Jezik je utoliko mišljenje, način na koji postoji istina, sloboda, um. No mi se osvjedočujemo u transcendenciji svagda u slušanju i oblikovanju onog šifarskog. “S one strane svih šifara, misao doseže šutnju, ispunjenu bezmjernim/neutemeljenim temeljem/iskonom.”⁴¹ Dakako, jezik i šifre

³⁹ K. Jaspers, *Ibidem*, S. 249.

⁴⁰ K. Jaspers, *Notizen...*, S. 248.

⁴¹ K. Jaspers, *Philosophie in der Welt*, u: *Universitas*, 1/1965, S. 9.

su, veli Jaspers, za nas jedini put da se osvijestimo o neiskazivom/ neizrecivom u kazivanju i saopćavanju. Dakle, “samo putem jezika dospijevamo tamo gdje jezik, štaviše, postaje šutnja”.⁴² Ostaje da se nešto kaže o onome o čemu se ne može ništa kazati, o čemu bi, po diktumu Wittgensteinovom, trebalo šutjeti. Time hoću reći da je ova šutnja, takoreći, najdublji, najprodorniji jezik/kazivanje, a ne prazna i nijema šutnja. Šutnja nije zbiljska i ne postaje zbiljska na taj način što prestajem govoriti, već tako što moći govora razvijam do kraja, kada se on pretvara, i potom iznova postaje govor u vremenu.

Ovo tumačenje transcencije, za koje nam je Jaspers pokazao put, ne traži glorifikaciju predmetnog, u bilo kojoj formi, čak ni jezika, jezičnosti kao takve. Ono želi naći izvore za “novi humanizam”. Rečeno još konkretnije, u Jaspersovom djelu treba zapaziti da su pitanja o slobodi, povijesti, znanosti, o umu, u biti ključna pitanja ljudskog opstanka. No, sloboda je nadilaženje svake samovolje, fetišizma jastva. Ona se podudara sa neophodnošću istine i istinitog.

Ali i sama sloboda nije poput posjeda, nečega što se kao fiksno prisvaja ili gubi. Iskustvo potvrđuje da je ona također svagda drukčija, da ima svoju gramatiku, sintaksu i semantiku. To bi značilo da svako može steći slobodu, prije svega slobodu mišljenja, na neizričit način u stalnom nadilaženju samovolje, nasilnog napretka, razvijanja kulta, njegove “sekularizacije” mistične i filozofski apsolutne svijesti. Svaki pojedinac stječe slobodu na dvostruk način: u neprekidnom nadilaženju ovog protivništva u nama samima, u našim predstavama i pojmovima, predrasudama i interesima, kao i u javnom ophođenju. Kada se problem slobode postavi u toj egzistencijalno-filozofskoj perspektivi, onda spoznajemo da sa svakim duhovnim činom povezujemo odgovornosti za slobodu čovjeka, svakog pojedinca.

Ako se pak zapitamo o pretpostavkama uvijek drukčije slobode, odgovor će biti u raz-središtenju svakog autoriteta, izvora nasilja. To znači da od načina našeg znanja o svijetu, od načina mišljenja i opažanja u cjelini, zavisi šta politički vidimo i šta držimo za

⁴² K. Jaspers, *Notizen...*, S. 249.

moguće, a ne samo za potrebno i poželjno; od njega zavisi i to šta zaista hoćemo u našoj suvremenosti”. Njegov se napor pokazuje također u jednoj filozofiji koja se sastoji samo u tome da ponudi, naročito u svojim kasnim spisima, jednu veoma diferenciranu kritičku analizu “duha vremena”. Njegov se napor pokazuje također u jednoj filozofiji uma kao temelja ljudske zajednice. Samo se naš um brine o tome da se saberemo u iskonu koji je više no sav svijet, da se istina ne izopači u sastavni moment laži, u rasterećenje odnosno olakšanje tereta slobode, da ne bude propuštanje aktivnosti u svijetu, koje vodi otužnom spokojnom životu.

Ali za razliku od drugih filozofskih rasuđivanja, naprimjer pozitivističkih i scijentističkih, rasuđivanja o kojima je ovdje riječ odnose se na filozofiju kao praksu slobode i istine. Ona žele da dopru do izvorišta svega zbiljskog, koje pokazuje da se istina ne može nasiljem provoditi u svijetu, da je suvremenoj situaciji neophodan uvid – ne samo onaj do koga dolazi Theodor Adorno: “Nikakvo umijeće interpretacije ne bi moglo diskusijom dokazati kako riječ podređivanje nije suprotnost slobodi – koji je neodvojiv od slobode”, koja je i znanstveno pojmljiva, ali može uspjeti samo u ostvarenju kao čudoredni akt umnog čovjeka.

VI

Ovdje se suočavamo s filozofijom koja nije predmetno znanje. Filozofija nije znanost, ali je neraskidivo vezana s njom. Um nije razum, ali ga nijednog trenutka ne gubi. Filozofija i sama mora da ima oblik onoga o čemu govori, o čemu razmišlja, oblik uma koji je obuhvatno svega obuhvatnog. Prema tome, jedinstvo čovječanstva se ne može ostvariti putem razuma ili znanosti. Jer ljudi su sjedinjeni putem znanosti samo kao razum uopće, a ne kao živi, povijesno ukorijenjeni, puni ljudi. Kod Jaspersa se susrećemo sa stavom koji dovodi u pitanje dvoje: um nije zbiljski ako se filozofija situira kao znanost, a to danas stvara znanstveno sujevjerje; ali um nije zbiljski ako se u filozofiji pomišlja da su znanosti za nju nebitne i potpuno irelevantne, ako se u njoj pojavljuje volja za mimoilaženjem ili odbijanjem suvremene znanosti.

Karl Jaspers će uvijek biti vjeran ovom stavu: da sačuva jedinstvo filozofije i znanosti, jedinstvo uma i razuma. Um svagda u punoj mjeri opravdava vrijednost istine razuma, iskustvo znanosti. On traži znanost, potiče je, stalno se ophodi s njom. Ovo nam otkriva onu nit vodilju koja treba da nas vodi kroz sve antinomije uma do etike egzistencijalne ljudske zajednice, do solidarnosti slobodnih ljudi.

Jaspersova filozofija otvara perspektivu onoga što se naziva odvažnošću uma. S jedne strane, on će, ustvari, nastaviti da osporava svaku vrijednost suprotnosti između filozofije i znanosti. On prikazuje ethos znanosti. Oni naučnici koji su, poput Einsteina, pomišljali da sama znanost nudi spas u današnjem čovjekovom suočavanju sa opasnostima vjerovali su da je duh znanosti ustvari duh istine, uma i čovječnosti. U tome je, zacijelo, velika istina, veli Jaspers. No ona se odnosi samo na izvorište znanosti, a ne na samu znanost kako se ona danas oblikovala, ne na moderni znanstveni pogon koji neprekidno napreduje, odvojen od izvorišta.

S druge strane, u cijelom svom opusu Jaspers dokazuje da tek filozofski duh daje znanosti njezin pravi smisao, po kome ona nije više i ne može biti indiferentna prema zbiljskoj neslobodi i bespomoćnosti pojedinca. Filozofski duh odgovara na neizričito pitanje o tome treba li znanost biti, o vrijednosti njezine istine. To znači: “on upozna je život u spoznaji kao dostojanstvo čovjeka”. Karl Jaspers misli da je ovaj duh etike, poštenja i ljubavi spram svijeta, koji se želi spoznati, ustvari izvorište univerzalne volje za znanjem, volje za znanstvenom istinom. Možda bi se moglo reći da u tome traži izvorište za novi humanizam. On nastoji da pronikne fetišizam predmetnog, koji priziva svoj staroindijski pandan: “Tamo ne doseže oko, ne dostiže riječ ni misao, ne vidimo i ne uviđamo kako o tome poučavati. Drukčije je to od znanog, a i onkraj neznanoga. Tako smo čuli od prethodnika koji su nas to učili”, kaže Kena-Upanišad.

Karl Jaspers shvaća da se ne može reći šta je zapravo čovjek. I to stoga što je on svagda više od svog predmetnog oblika, od mogućnosti kojima se dogodilo da postanu predmetna sazdanost. Također, ljudska bit nije pohranjena u nekom pamćenju bez lica, anonimnom i bezdušnom, nije pohranjena u imperiji onoga što je spoznato i što je u načelu spoznatljivo. Istodobno, naglasak na volji,

univerzalnom htijenju znanja, osobito onom koje je utjelovljeno u modernim prirodnim i socijalnim znanostima, u metodama prinude spoznaje, koja nije moguća bez samokritike, čini jednu od bitnih značajki Jaspersove filozofije. Ali ako slijedimo Jaspersovo izvođenje onda se jasno vidi da znanost u današnjem dobu, u dobu kraja drugog tisućljeća, nije u svom filozofskom izvoru, u onom nepredmetnom iskonu, kome, dakako, dospijevamo samo preko, u načelu, spoznatljivog. Taj iskon/transcendencija dolazi do riječi samo u našoj vlastitoj slobodi.

Facit

Zapravo, samo taj *filozofski iskon*, u sebi sveobuhvatan, daje smisao opstanku nepregledne porodice znanosti. No, njihov zahtjev istinitosti, ispravnosti spoznaje, udaljava se od filozofskog iskona koji one traže. U nastojanju da sačuvaju svoju čistotu i objektivnost, da se apsolutiziraju, znanosti nisu više u stanju da misle ili misaono dokuče/nazru taj izgubljeni iskon. To je jedna vrsta spoznajne askeze. U jednom smislu, kriteriji pravilnosti, znanstveni zahtjevi istinitosti, funkcioniraju u svom općem važenju potpuno nezavisno od filozofskog izvora. Oni postoje u svom funkcionalnom imperativu: ravnodušni su spram onih impulsa koji su omogućili njihovo pronalaženje. Tako, napredak znanosti, nastavljanje istraživanja, postaje moguće kao “pogon intelekta bez onih motiva”.⁴³ Zbog toga otkriće postaje lična stvar, lična slava, a stjecanje prioriteta se strasno brani. S jedne strane, spoznaja postaje korisna, a potom se traži i ostvaruje zbog koristi, s druge strane.

Drugim riječima, onaj filozofski motiv pokazuje da je svođenje spoznaje na objektivnu i metodičku spoznaju moderne iskustvene znanosti, ustvari kao da ona uskraćuje drugim formama pravo i zahtjev istinitosti, a pribavlja današnjim monologijskim znanostima monopol na istinske mogućnosti ljudske spoznaje,⁴⁴ povezano s jednim interesom svijeta moderne: da potlačivanje dobije izgled

⁴³ K. Jaspers, AZM, 278.

⁴⁴ Usp. J. Habermas, Urbanisierung der Heidegger'sche Provinz, u: Hans-Georg Gadamer/Jürgen Habermas, Das Erbe Hegels, Frankfurt am Main, 1979, S. 21.

slobode, gospodarenje izgled jedino moguće racionalnosti, napredak empirijskih znanosti izgled napretka čovječstva i čovječanstva. Korijeni oslobođenja čovjeka, moguće čovječnosti mišljenja i znanja uopće, ne pripadaju tom interesu moderne, ideologiji (znanstveno-tehničkog) svijeta koja bi mogla i bez čovjeka, koja predstavlja, ustvari, novo glorificiranje apsolutne moći posredstvom sile, represivnog discipliniranja, koje ne priprema samo jednu buduću katastrofu već jest sama katastrofa.

Filozofija uma upućuje, međutim, na onaj filozofski motiv koji nije motiv popredmećivanja, nadiranja prema unutra kao prema vani, totalizma spoznaje, onog koji svagda označuje i pragmatiku moći, inteligenciju i politiku lišenu morala, pravde; ona upućuje na onaj motiv koji je sveobuhvatan i sposoban da podari smisao, koji oduševljuje znanstveno istraživanje. No, znanost koja se otuđuje od tog motiva, koja se konstituira kao visoko specijaliziranje shodno kriteriju o pravilnom i nepravilnom, neizbježno gubi svoj vlastiti ethos.

Kada pokušamo okarakterizirati moć znanosti, lahko ustanovljavamo da ona nije “povezujuća zajednica ljudi koji spoznavaju”.⁴⁵ U njoj se povezuje “razum”, “puka tačka svijesti uopće”, “u kojoj se svako može razumjeti sa svakim, jer je ono što bi trebalo razumjeti logička ili empirijska prisilna spoznaja”.⁴⁶ Napomenimo da je tokom povijesti znanosti dokazano da je to ona spoznaja koja zaboravlja svoj vlastiti logos, filozofski motiv, koji je čuva od upravljanja na ono što nije vrijedno da se zna i da se prakticira; to je ona konkretna filozofija “koja se realizira u cjelini jedne posebne znanosti”.⁴⁷ Otušena od vlastitog logosa/duha, od slobode koja je svagda unutarnja, koja se ne može izjednačiti sa znanjem što se pretvara u gospodstvo nad prirodnim silama, koje dobija u moderno doba zastrašujuće obrte, znanost nije u stanju da stvara istinsku zajednicu, niti da očuva logos tradicije.

Ništa stvar ne mijenja što ona faktički jest, što neprekidno napreduje. Odvojena od filozofskog motiva – znanost nije ni čovječna ni umna. Ona znači “neutralnu ravnodušnost, osim prema onome

⁴⁵ K. Jaspers, AZM, S. 279.

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ K. Jaspers, RuA, S. 258.

što bi trebalo biti tačno ono što ona iznalazi”.⁴⁸ Jaspers u tome vidi dokaz za to da motivacija znanstvenog pogona u današnjem dobu nije nužno “povezana sa humanitetom u iskonu prave volje za znanjem”.⁴⁹ Ne vjerujem da je lahko osporiti ovaj iskaz, posebno ako se ima na umu da ravnodušnost – ne samo ona koja potječe iz razmjenske forme sociokulturnog života – danas dobija funkcionalni prioritet. Ustvari, reći će se, znanost koja nije u stanju pojmiti svoj vlastiti smisao/opravljanje, i dostatno utemeljiti to da bi ona trebala biti, postaje nesposobna da postavi pitanje o opasnosti, da pokaže izlaz iz stanja ugroženosti.

Iz tog proizlazi neophodnost za/okreta, novog načina mišljenja. Ranije sam pokazao šta bi on značio, u čemu se on razlikuje od predmetnog i planifikabilnog mišljenja. Važno je imati na umu da je Jaspers mogao također u novim metodama gospodarenja prirodom i čovjekom otkriti volju za potlačivanjem i gospodarenjem u kojoj se izražava empirija modernog društva. Čini se da se njegova kritika svijeta moderne, posebno kritika znanosti i tehnike, dotiče s jednom kritikom instrumentalnog i funkcionalnog uma, koja ima potpuno druge izvore i metode.

Nije teško razumjeti zašto je Jaspers odbijao, kao objektivirajuće mišljenje, načine novog racionaliziranja, objektiviranja i institucionaliziranja, apsolutiziranje razuma. Zapravo, današnje gospodstvo apstrakcija, apstraktnog mišljenja, stranog zbiljnosti, onog mišljenja koje je neistinito tada kada nešto “konačno određeno postavlja zahtjev da bude istinito po sebi, izvan svih odnosa”, “kada ono apsolutizira”,⁵⁰ polučuje zaborav istine umskog mišljenja, naprimjer onaj poznati ton da se u politici nešto bitno kaže, da se predlaže nešto novo. To se poklapa s novim apstrakcijama. Tu spada i fetiš privrednog rasta, porasta životnog standarda: i zaborav čovjeka u (privremenom) zadovoljstvu, u eri elektronike i kompjutera, u tehničkom poretku (tom logosu bez logosa), u duhu aparature i funkcionaliziranja čovjeka.

Ukratko, Jaspers misli da je u suvremenom svijetu temeljni fakt našeg postojanja da nama gospodare realne apstrakcije, koje

⁴⁸ K. Jaspers, AZM, S. 279.

⁴⁹ Ibidem, S. 279.

⁵⁰ Ibidem, S. 291.

sa sobom donose osakaćenja, moć autoritarnog, totalizam znanja, sabotiranje istine i slobode, antropologiju bez čovjeka, bez humaniteta kao “priznavanja ljudskog dostojanstva u svakom čovjeku”, u svakoj kulturi. Te realne apstrakcije i život lišavaju života, smrt lišavaju njezine tajne, istinu njene zbiljnosti. Zbog toga “stvarnosna nebit pobjeđuje subjekt” (Adorno); opijenost katastrofom, “smijanje nesreći drugih ljudi”, primjena totalnog znanja, uvođenje totalnog plana, argumentacijska tehnika nasilnog gospodstva i intelektualne ropske duše koje mu služe bez griže savjesti, kojom je, kao što je poznato, moguće svaki čin opravdati, svaki zahtjev utemeljiti – sve je to pouzdan znak one suvremene antropologije, koja počiva na stavu o suvišnosti čovjeka.

Zato: um, to nisu ni optimistička ni pesimistička očekivanja; to nije samo sposobnost da se – u formi moderne znanosti i tehnike – gospodari prirodnim silama, da se spriječi prirodna katastrofa; to nije ni industrijska (u eri elektronike i kompjutera) revolucija, koja je radikalno preoblikovala životne odnose. Um jedino pokazuje da je slobodi potrebna znanost, da je filozofiji potrebno odricanje od zahtjeva za totalitetom i apsolutom. Važno za našu namjeru jeste imati na umu neophodno razlikovanje znanosti i filozofije, tehničke revolucije sa totalitarnim sredstvima i komunikacije uma, komunikacije u umu. Argumentacija koja je ovdje razvijena pokazuje da je um ona ljudska utopija/fantazija, zajednička instancija, jedina spasonosna zbilja čovjeka u svijetu moderne, jedina alternativa manipulativnim oblicima, racionalnoj organizaciji ne-uma.

Zapravo, traganje za istinom ljudske egzistencije nije više ostvarljivo pod pretpostavkama dominacije ne-uma, već samo kao put prema slobodi, kao prava povijest, kao izvorište univerzalne znanosti.⁵¹ Ovdje je Jaspersov sud veoma radikalan: u današnjem svijetu živimo polazeći od uma u nadi u um, a time i u mogućnost istinskog humaniteta, univerzalne komunikacije. Jaspers je odlučan u nastojanju da odbrani um, to što je najkrhkije, što nije ničim zamčeno. Stoga je um sposoban da razabire jezik nepredmetnog, svijet koji nastanjuju šifre, koje su mu smisaone i neophodne ako ih kritički promišlja, ako ih ne zamjenjuje znanjem, ako ih zahvaća

⁵¹ K. Jaspers, RuA, 291.

ili odbija u “njihovom egzistencijalnom smislu”.⁵² Očito: moralitet je u ovoj filozofiji ono što je prvo i posljednje. Naravno, pod uvjetom da se ima u vidu povijesnost bitka i djelovanja, to da je u moralitet uključen sam um, koji djeluje u formi diskursa i uvjeravanja, ne silom. Drugim riječima: mišljenje samog uma “nadilazi sve prethodne apsolutnosti”: pragmatiku moći, pragmatičke svrsishodnosti, tačnosti spoznaje, moralistički čudoredni zakon, metafizička opravdanja žrtve, a da ih ne ukida.⁵³ (1980-1983)

⁵² K. Jaspers, AZM, S. 415.

⁵³ Ibidem, S. 414.